

de Pedro Nolasco» —Museo del Prado— (el subrayado es mío) quizás es uno de los más concluyentes a este respecto. El pintor extremeño copió casi al pie de la letra una de los grabados que Jusepe Martínez había realizado para la canonización del ilustre mercedario. Lo mismo pasó, por ejemplo, con alguno de los cuadros pintados por el gran teórico e intelectual Vicente Carducho.

No todas las pinturas son fruto, así, de una elaboración lingüística ni de contenido muy apuradas. Muchas veces no se quiso decir lo que se ha visto. El gran problema y el mayor disfrute es descubrir, siempre con presupuestos históricos, lo que el pintor, en última instancia, dijo.

FÉLIX DELGADO LÓPEZ

LLOBET I PORTELLA, Josep M.: *Art Cerverí del segle XVI*. - Ed. Virgili i Pagès.- Lleida, 1990.- 178 pàg., 2 mapes, 12 làmines (24 x 17 cm.).

Com destaca Joan Ainaud de Lasarte en el pròleg d'aquesta obra, les pèrdues irreparables en el nostre patrimoni artístic, especialment devastadores pel que fa al cinc-cents català, obliguen a l'historiador a una tasca de recerca documental i a un esforç d'imaginació de la realitat, que en el cas de l'art cerverí del segle XVI ha revelat una rica i intensa tasca d'elaboració artística que les escasses peces conservades no permetien ni molt menys suposar.

El professor Josep M. Llobet i Portella, ben conegut pels seus treballs de recerca arxivística, continuant en certa manera el camí ja iniciat per Agustí Duran i Sanpere, ha realitzat una molt pacient consulta documental que ha descobert una important activitat d'escultors, pintors i argenters a la Cervera del segle XVI.

El llibre s'inicia amb una petita introducció, que inclou els objectius i la bibliografia. Segueix amb el primer capítol, que ofereix resums biogràfics dels escultors, pintors i argenters relacionats amb les activitats artístiques cerverines del període, ja siguin els artífexs residents de forma fixa a la ciutat de Cervera o bé aquells altres que només hi treballaren de forma eventual; tan sols per citar-ne algun entre la llarga nòmina d'artistes documentats, farem referència als escultors relacionats amb el llinatge dels Guerau, Claudi Perret o Miquel Rubiol, els pintors Joanot de Pau, Gaspar Altisent i les tres generacions dels Alegret, i els argenters Damià Ferrando, Francesc Pinyes o els de la família dels Tarroja. El segon capítol analitza les obres escultòriques i pictòriques dels tallers cerverins que s'han documentat, tant a la mateixa vila com en altres poblacions catalanes, generalment en un àmbit comarcal, tot i que amb algunes excepcions, com ara alguns encàrrecs per obres destinades a Manresa, La Seu d'Urgell o Barcelona. El tercer capítol recull les obres d'orfebreria, com ara

creus processionalis (de les que s'han documentat més d'una vintena), reliquiaries, custòdies, canelobres, imatges, calzes, bordons, encensers, bacines, peces de batejar i objectes d'ús civil, que van aparèixer a la documentació de l'època estudiada. Per acabar trobem unes breus conclusions, un apèndix documental, que inclou bàsicament contractes de peces artístiques, i un molt útil índex onomàstic.

Aquest interessant treball de Josep Maria Llobet i Portella fa més evident la necessitat d'emprendre iniciatives similars per a altres localitats catalanes, i que l'acurada recerca arxivística pugui en certa manera omplir les mancances i els buits que la destrucció i pèrdua del nostre patrimoni artístic ha suposat, si més no d'una manera parcial, però que pugui demostrar, com en el cas de Cervera, que el cinc-cents català fou un període més ric del que els testimonis conservats fan suposar.

ALBERT CORBETO

BERMÚDEZ DE CASTRO, JOSÉ MARÍA; ARSUAGA, JUAN LUÍS, CARBONELL, EUDALD (eds.): *Actas. Evolución humana en Europa y los yacimientos de Atapuerca. Human evolution in Europa and the Atapuerca evidences. Jornadas científicas. Workshop.-* Consejería de Cultura y Turismo de la Junta de Castilla y León.- Valladolid, 1995.- 608 pàgs. en dos vols., amb figures i quadres (30 x 23,5).

Desitgem subratllar com mereix l'aparició de les Actes senyalades a l'epígraf, dos amplis volums amb abundant il·lustració, editades amb l'esplendidesa a la qual ens té acostumats la Consejería de Cultura y Turismo de la Junta de Castilla y León. Els textos es presenten en anglès i castellà, el que sens dubte contribuirà al coneixement de les magnífiques troballes de la Sierra d'Atapuerca entre els components de la comunitat científica internacional. Davant la impossibilitat, per raons d'espai, de fer uns comentaris detallats de cada treball i com a incitació a la seva lectura, donarem a continuació una breu relació del seu contingut a manera de fitxa sintètica.

La primera Secció, «Contexto geológico y paleontológico» (p. 17-201), reuneix nou treballs referits a la geologia, la paleovegetació i la paleofauna de diversos indrets europeus: els karst de Yarimburgaz, prop d'Istanbul, per W.R. Farrand; la cova de Pontnewydd, a Gales, per S. Aldhouse; una perspectiva ibèrica de les variacions dels grans mamífers europeus, per A. Turner; la vegetació i la paleoclimatologia del Pleistocè mig al litoral mediterrani francès, per J. Renault-Miskovsky; la estratigrafia de la «trinchera» d'Atapuerca, per A. Pérez-González *et al.*; la morfologia dental dels úrsids del Plio-Pleistocè en relació amb els de la Cueva Mayor d'Atapuerca, per T. Torres y J. Cervera; les aus de la «galeria» d'Atapuerca, per A. Sánchez Marco; anàlisis polínics de la